

האם מותר לחלוק על רבו?

לא מעט עולה לכותרות השאלה אם מותר לתלמיד לחלוק על רב, ולא תמיד ברורה התשובה לשאלה זו¹. כך יש לבחון את המציאות שבה הרב פוסק בשאלה מעשית כלשהי, האם חייב האדם השואל לשמוע בקול הרב, אם לאו? בייחוד אמור הדבר כאשר יש לאדם השואל ראיות ברורות שהרב טועה בפסיקתו.

כמו כן יש מקום לדון במקרה שבו מעלה בר אוריין מתוך לימודו מקורות הנוגדים את דברי רבותיו: כיצד עליו לנהוג? האם משתנה הדין במקרה שבו הדברים נאמרים כלפי קריאת דברי רבותיו וגדולים אחרים?

על כן ננסה במאמר שלפנינו להציג את הקושי שישנו בסוגיות הגמרא העוסקות בנושא זה, ואת הדרכים שבאמצעותן ניתן יהיה ליישב את הקושיות העולות מן הגמרות ומדברי הראשונים².

א. יסוד האיסור לחלוק על הרב

כך כותבת הגמרא במסכת סנהדרין (קי, א):

אמר רב חסדא: **כל החולק על רבו כחולק על השכינה**, שנאמר: "בהצלתם על ה'..."

ממקור זה משמע בבירור כי ישנו איסור כללי לחלוק על הרב בדרך התרסה וביזיון כדרך אשר נהג בה קרח. וייתכן שהגמרא מתכוונת לומר שאין הכוונה רק לרבו של האדם, המלמדו באופן אישי, אלא אף לרב שהיה בדורות שלפניו. כך מובאת הסברא לכך בדברי הגמרא במסכת שבת (קיב, ב):

אם ראשונים בני מלאכים - אנו בני אנשים, ואם ראשונים בני אנשים - אנו כחמורים,

ולא כחמורו של רבי חנינא בן דוסא ושל רבי פנחס בן יאיר, אלא כשאר חמורים.

כלומר, מדברי הגמרא הללו עולה כי שונה דרגתנו הרוחנית מדרגתם הרוחנית של הראשונים, דהיינו: רמת שכלנו והבנתנו את התורה הינה בדרגה פחותה מזו שהייתה אצל הראשונים, ועל כן אסור לנו לחלוק על דבריהם, כיוון שאין אנו מסוגלים לרדת לסוף דעתם.

דברים אלו, נכונים הם אף ברב החי בדורנו ולא בדורות עברו; שכן על האדם לדעת, בהתייחסו אל רבו, כי רמת בקיאות רבו בעמקי התורה וההלכה גדולים הם מן המדרגה שאותה השיג התלמיד עד כה. הדברים אמורים לגבי מסגרת תלמיד ורב בבית מדרש, והפער ניכר בצורה בולטת במוסדות החינוך.

סברה נוספת אשר ניתנת להיאמר בטעם איסור עשיית מחלוקת עם רבו: רבו הינו תלמיד חכם,

1. בפתח דברינו נעיר, כי כל הדברים אשר יובאו להלן, אינם מתייחסים להלכות ציבור והשקפה, אשר בהן קשה לומר כי ברורות ונכוחות הראיות לעניין יכולת התלמיד לחלוק על הרב, ועל כן צריך עיון גדול אם בדברים הנ"ל רשאי התלמיד לחלוק על רבו.

2. במאמר זה לא ניכנס לעיסוק בגדרי רבו המובהק, כי אם בסוגיית עשיית המחלוקת עם הרב ככלל.

החשוב כספר תורה, ועל כן צריך הוא לחלוק לו כבוד, כפי שמצינו בתלמוד הירושלמי (מועד קטן ג, ז):

הרואה תלמיד חכם שמת - כרואה ספר תורה שנשרף.

על פי הסבר זה, נראה לומר כי סתם אדם אינו יכול לחלוק על רבו, כיוון שצריך הוא לכבד את רבו כספר תורה. על פי הסבר זה, כותבת הגמרא במסכת עירובין (סג, א):

כל המורה הלכה בפני רבו - חייב מיתה... אמר רבי חייא בר אבא אמר רבי יוחנן: כל המורה

הלכה בפני רבו - **ראוי להכישו נחש**... זעירי אמר רבי חנינא: **נקרא חוטא**... רבי אליעזר אומר:

מורידין אותו מגדולתו.

בדברים אלו ישנה הסתייגות: אם נטל האדם רשות מרבו לחלוק על דבריו, או שרחוק הוא מרבו, שכן אז לא חשוב הדבר כחוצפה ופגיעה ברבו, כפי שמצינו במסכת סנהדרין (ה, ב):

תלמיד אל יורה אלא אם כן נוטל רשות מרבו. תנחום בריה דרבי אמי איקלע לחתר, דרש

לחו: מותר ללנות חיטיין בפסח. אמרו לו: לאו רבי מני דמן צור איכא הכא, ותניא: תלמיד

אל יורה הלכה במקום רבו, אלא אם כן היה רחוק ממנו שלוש פרסאות כנגד מחנה ישראל!

דברים אלו, שמהם רואים אנו כי אין לענות בפני הרב וכי אין ניתן לחלוק עליו (לכל הפחות בפניו), נזכרו במקומות רבים נוספים, אולם מפאת אריכות הדברים נזכיר דוגמא אחת נוספת בנושא זה.

במסכת סנהדרין (לו, א) אומרת הגמרא כי "דיני נפשות מתחילין מן הצד", ומסבירה:

מנא הני מילי? אמר רבי אחא בר פפא: אמר קרא: "לא תענה על רב" - לא תענה על רב.

מדברי הגמרא הללו משמע כי מכיוון שאין התלמיד יכול לחלוק על רבו, על כן מתחילים בהשמעת דעתו של התלמיד, ולא בדבריו של רבו.

כן מובא בשו"ת "דברי חיים" (ח"ב יו"ד סי' קז) שאין לחלוק על דעת הפוסקים אשר היו לפנינו:

ואני אין דרכי לפלפל בדברי גדולי הראשונים, איזו שיטה מהם עיקר להלכה, כי דבר זה

לדעתי הוא גסות הרוח ודברי הבל להכריע בין הראשונים, כי מה נדע ולא ידעו הם, ואין לנו

אלא לסור למשמעתם של רבותינו בעלי השו"ע.

מן המקורות שהוצגו עד עתה, נראה כי ישנו איסור לחלוק על רב.

ב. מתי יש מקום לחלוק על הרב?

על אף דברינו אלה, נראה כי ישנן סוגיות נוספות, שמהן עולה כי יכול האדם לחלוק על רבו. כך כותבת הגמרא במסכת קידושין (ל, א):

מאי "את אויבים בשער"? אמר רבי חייא בר אבא: אפילו האב ובנו, **הרב ותלמידו, שעוסקין**

בתורה בשער אחד - נעשים אויבים זה את זה, ואינם זיזים משם - עד שנעשים אוהבים

זה את זה, שנאמר: "את והב בסופה", אל תקרי "בסופה" אלא 'בסופה'.

מדברי הגמרא הללו משמע כי יכול התלמיד לחלוק על רבו ואף להתווכח עמו, כפי שנלחם הוא עם אויב, ומסביר רש"י (שם, ד"ה נעשו אויבים): "מתוך שמקשים זה לזה, ואין זה מקבל דברי

זה", כלומר מפרש רש"י כי ישנו עימות ישיר בין הרב לתלמידו בשאלות מהי ההלכה, כיצד

לפסוק ומהו טעם האיסור.

על פי דברים אלו, אין איסור להתווכח עם הרב תוך כדי הלימוד, ולהקשות על סברתו כמה קושיות שניתן על מנת לחדד הדברים ולהוציא הלכה על בוריה. אף ישנה בדבר זה מעלה מרובה,

בכך שהתלמיד מחדד את עיון רבו, ומתוך כך רבו אוהבו יותר, כיוון שנמצאת ההלכה אמיתית

ונכונה, מתוך שהיה לרב עזר אשר יראה את סברת הדברים. עוד שנינו בגמרא במסכת ברכות (סג, ב) כי קניין התורה נעשה על ידי לימוד בכיתות:

"הסכת" - עשו כתות ועתו ועסקו בתורה, לפי שאין התורה נקנית אלא בחבורה... דאמר רבי יוסי ברבי חנינא: מאי דכתיב: "חרב אל הבדים ונאלו" - חרב על שונאיהם של תלמידי חכמים, שיושבים בד בבד ועוסקים בתורה. ולא עוד אלא שמתפשים.

נראה, כי כל האיסור בעשיית מחלוקת עם רבו הינו בפסיקת הלכה, כאשר סותר התלמיד את ההלכה שפסק רבו, אולם התלמיד רשאי לחלוק על הבנת רבו, תוך לימוד המשותף. בסיכומו של דבר צריך התלמיד לשמוע לרב בפסק ההלכה, ואף צריכים הם לצאת מהוויכוח כאוהבים, ועל כך כותבת הגמרא כי "אינם זזים משם, עד שנעשים אוהבים זה את זה". ממקור זה למדים אנו כי לתלמיד ישנה דרך שבה יכול הוא להציג לרב את דבריו, אף שאין הוא מסכים עמו.

קודם שניציג מה הן הסברות אשר בגללן התירו לתלמיד לחלוק על הרב, נביא את דברי הרא"ש, אשר מהם משמע שמותר לחלוק על הרב ואף על דברי ראשונים במצבים מסוימים, כפי שעולה מדברי גמרא זו, בניגוד לדברים שאותם ראינו בדברי הגמרא במסכת סנהדרין, "כל החולק על רבו כחולק על השכינה", השוללת לגמרי את המצב שבו יחלוק התלמיד על רבו. בדבריו, מציג הרא"ש כי מותר לתלמיד לחלוק על רבו, ולעתים אף מוטלת עליו חובה בדבר. בגלל חשיבותם של דברי הרא"ש, אביא אותם כלשונם, ואציג אף את הטענות שאותן הוא דוחה. וכך כותב הרא"ש (סנהדרין פ"ד סי' ו):

וכתב בעל המאור ז"ל, שמעתי משום חכם גדול מחכמי דורנו שלפנינו, דהאידינא לית לן טועה בשיקול הדעת, שהרי כל ההלכות פסוקות בידינו או מן התלמוד או מן הגאונים שאחר התלמוד. הלכך, לא משכחת האידינא טועה בשיקול הדעת. אלא כל הטועה - בדבר משנה הם טועים. ואני אין נראה לי דברים הללו... ומה שפסקו הגאונים אחר סתימת התלמוד מדעת מכרעת ולא מהלכה ברורה ופסוקה מן התלמוד - כסוגיין דעלמא הווי. ומאן דטעי ביה - טעי בשיקול הדעת ולא בדבר משנה.

והראב"ד כתב על דברי בעל המאור, דאמת אמר החכם "שאם טעה בפסקי הגאונים שלא שמע דבריהם ואילו שמע היה חוזר בו - באמת ובבירור זהו טועה בדבר משנה: וקרוב אני לומר, שאפילו אם היה חולק על פסק הגאון מטעם שנראה לו לפי דעתו שלא כדעת הגאון ולא כפירושו - גם זה טועה בדבר משנה, שאין לנו עתה לחלוק על דברי גאון מראיית דעתנו לפרש העניין בדרך אחר, כדי שישתנה הדין מדברי הגאון, אם לא בקושיא מפורסמת, וזהו דבר שאין נמצא"³, עד כאן לשונו.

ואני אומר, ודאי כל מי שטעה בפסקי הגאונים ז"ל, שלא שמע דבריהם וכשנאמר לו פסק הגאונים ישרו בעיניו - טועה בדבר משנה הוא. ולא מיבעיא טועה בפסקי הגאונים, אלא אפילו חכמים שבכל דור ודור שאחריהם - לאו קטלי קני באגמא הן, ואם פסק הדין שלא

3. המחקר של ספרות הגאונים העלה כי הגאונים מוסרים לנו דברים רבים מן האמוראים, אף שלא נזכרו בתלמוד. כך מציין רב האי גאון בדבריו "דברים אלו שגורים בפינו כמו תלמוד". אף המחקר של ספר השאלות, מעלה כי הוא מכיל דברי אמוראים אשר לא נזכרו בתלמוד, וישנם אף דברים אשר לא נתבארו בתלמוד, ונמסר פירושם בעל פה מן האמוראים עד הגאונים.

כדבריהם וכששמע דבריהם ישרו בעיניו והודה שטעה - טועה בדבר משנה הוא וחוזר. אבל אם לא ישרו בעיניו דבריהם ומביא ראיות לדבריו המוקבלים לאנשי דורו - "יפתח בדורו כשמואל בדורו" (ראש השנה כה, ב). אין לך אלא שופט אשר יהיה בימים ההם, ויכול לסתור דבריהם, כי כל הדברים שאינם מבוארים בש"ס שסדר רב אשי ורבינא, אדם יכול לסתור ולבנות אפילו לחלוק על דברי גאונים...

אבל הדיין ההוא, פשיטא שיש לחלוק על דבריהם, דאמוראים האחרונים פעמים חולקין על הראשונים. ואדרבה, אנו תופסין דברי האחרונים עיקר, כיוון שיזעו סברת הראשונים וסברתם והכריעו בין אלו הסברות ועמדו על עיקרו של דבר. וכיוצא בזה מצינו (נידה ז, ב): "אין למדין הלכה מפי התלמוד", אלא מדברי האמוראים אנו למדין פסקי הלכות, אף על פי שהתנאים היו גדולים יותר מהאמוראים. והיכא שנחלקו שני גדולים בפסק הלכה - לא יאמר הדיין אפסוק כמי שארצה, ואם עשה כן זהו דין שקר. אלא אם חכם גדול הוא, גמיר וסביר ויודע להכריע כדברי האחד בראיות ברורות ונכוחות - הרשות בידו.

ואפילו אם פסק חכם אחר בעניין אחר יכול החכם לסתור דבריו בראיות ולחלוק עליו, כאשר כתבתי למעלה, כל שכן אם יש לו סיוע מאחד מן החולקין⁴.

מתוך דברי הרא"ש מצינו מספר טעמים לכך שמותר לחלוק על ראשונים. טעמים אלו עומדים וקיימים אף לגבי תלמיד אשר עומד וחולק על רבו. אלו הסברות שהובאו להיתר לתלמיד לחלוק על רבו:

1. בדין פוסק החולק בדורנו על סברות אשר נאמרו בידי גדולי הדורות הקודמים, ניתן לומר כי פוסק זה ראה סברות וטעמים רבים בסיבת הדין, מאשר מובא בדבריו של הראשון שקדם לו, משום שעבר על ספרים רבים יותר, ראה סברות שלא נזכרו אצל אותו הראשון וכדומה. כמובן שהיתר זה אמור רק כאשר ישנן לפוסק ראיות ברורות ונכוחות.
 2. כמו כן, יתכן כי מתוך העיון והלימוד בספרים רבים, מצא התלמיד קושיות חזקות על פסק ההלכה אשר פסק רבו, או הפסק אשר פסקו בדורות הקודמים, כפי שהובא לעיל בדברי רש"י בקידושין, "מתוך שמקשים זה לזה, ואין זה מקבל דברי זה".
 3. יתכן שהמציאות שעליה דיבר הרב נשתנתה, או שלא הייתה לפני הרב המציאות הקיימת כיום, ועל כן - אין לך אלא השופט "אשר יהיה בימים ההם", "יפתח בדורו כשמואל בדורו". על פי דברים אלו, כותב הרא"ש כי בכל מה שאינו מבואר בש"ס - מותר לחלוק, ובתנאי שיהיו לחולק ראיות ברורות ונכוחות.
- נראה כי הסברא העומדת בבסיסו של העניין הינה, על דרך הדימוי, כפי שניתן יהיה לראות מן

4. כרוב חכמי אשכנז, נטה אף הרא"ש אחר שיטת הלימוד אשר הייתה נהוגה באשכנז, וכמותם רחש אף הוא הערכה רבה לבעלי התוספות ולתורתם. הרא"ש נטה לפסוק על פי דרכו, לאחר שלמד בצורה למדנית. את רמת הפרשנות השאיר הרא"ש ככלי עזר יעיל לשכלול רמת הפסיקה. על כן משתמש הרא"ש, בניגוד לרמב"ם, בשילוב מרובה של דרכי התוספות וסגנון לימודם בדיוניו, אשר עיקר שיטתם בהעלאת שאלות ותמיהות וביישובן. על פי דברים אלו, ניתן להבין מדוע פסק הרא"ש כי התלמיד יכול להעלות קושיות על שיטת רבו.

יש לציין עוד כי בספרד היו החכמים קשורים אל הגאונים, ובכך הייתה להם האפשרות לשאול וללבוש עמם את הסוגיה. כמו כן, חשוב עוד להדגיש כי בספרד למדו רק אלו אשר היו מיועדים לשמש כרבנים, ועל כן ודאי שבאשכנז - שבה לומדים התלמידים כולם יחדיו - מתפתחת אפשרות רחבה יותר להבעת דעה הלכתית עצמאית, בייחוד כאשר לא קיים הקשר עם הגאונים אשר היה נהוג בארצות ספרד.

המשל הבא: כל אדם, אשר יהיו מסביבו אדם ננס או אדם ענק, ודאי אם ירצה לראות דבר הניצב למרחוק - יבקש זאת מן הענק, שכן כיוון שגבוה הוא מן הננס - צופות עיניו רחוק ממנו. אולם, אם תהיה לפני האדם האפשרות להרכיב את הננס על כתפיו של הענק - ודאי כי יהיה הננס זה הרואה למרחק מרובה מן הענק, המצוי כעת מתחתיו. כן היא המציאות בימינו: רוכבים אנו על צווארי הענקים, חכמי הדורות הקודמים, אשר ראינו את חכמתם, ומכוח חכמתם מגיעה חכמתנו, ועל דבריהם מוסיפים אנו נופך. אין בדברים, חלילה, אמירה כי גדולים אנו מהם, כי אם ננסים אנו לעומתם, ולולא כתפיהם - לא היינו זוכים למבט רחב.

בעל תרומת הדשן (ח"ב סי' רלח) פוסק אף הוא כי אם יש לחלוק ראיות וסברות ברורות - יכול הוא לחלוק:

אמנם מה שכתבת, אם אין לתלמיד רשות לחלוק על רבו באיזה פסק והוראה, אם יש לו ראיות מן הספר ופסקי גאונים הפך מדעת הרב.

נראה ודאי, אם הוראות ברורות קצת וצורתא דשמעתא משמע כדברי התלמיד - למה לא יחלוק, כך הייתה דרכה של תורה מימי התנאים. רבינו הקדוש חלק בכמה מקומות על אביו ועל רבו רשב"ג. באמוראים, רבא היה חולק בכמה דוכתי על רבה שהיה רבו, כדאיתא במרדכי, פרק 'כיצד הרגל'. בגאונים, אשיר"י חולק בכמה דוכתי אמהר"ם, שהיה רבו מובהק. אין לי לבאר יותר מזה, כי דברים אלו צריכין תלמוד מפה אל פה...

נראה לי, שיפה לציין כאן את דברי הרמב"ן (השגות הרמב"ן ל"ספר המצוות", הקדמה): והנני עם חשקי בחפצי להיות לראשונים תלמיד, לקיים דבריהם ולהעמיד, לעשות אותם לצווארי רביד ועל ידי צמיד, לא אהיה להם חמור נושא ספרים תמיד. אבחרם דרכם ואדע ערכם. אך באשר לא יחילו רעיוני, אדון לפניהם בקרקע, אשפוט למראה עיני. ובהלכה ברורה - לא אשא פנים בתורה.

מדברים אלו עולה כי הרמב"ן סובר שאין הוא חייב לקבל את כל דברי קודמיו, מתוך שיסוד פסקיו הינו בניתוח הדיו, ובדברים אלו יכול כל אחד להעלות סברות המחזקות את דעתו. נפקא מינה חשובה בין הדעות שנוכרו לעיל אינה רק בשאלה אם מותר לאדם לחלוק על רבו, אלא אף יותר מכך: מהו דינו של רב אשר פסק ללא עיון בגמרא ובראשונים, כפי שמצינו רבות בשואה האיומה. האם מותר לאדם לחלוק על מה שפסק הרב ללא ספרים? על פי דעת הרא"ש, אם יש לאדם ראיות ברורות ואף סברות ישירות שהרב טעה - מותר לו לחלוק עליו.

ג. פסיקת הרמב"ם והשו"ע

בספר המצוות (מצוה רט) עוסק הרמב"ם בכבוד ובמורא לתלמידי חכמים. הרמב"ם כותב כי אסור לתלמיד לחלוק על רבו, על פי דברי הגמרא שהובאה לעיל, אלא אם כן נטל ממנו רשות; ואלו דבריו⁵:

...שציוונו לכבד החכמים... דע שיש בכיבוד דברים מיוחדים ונוספים על התלמיד, וזה כי

5. יש לציין כי אין הרמב"ם מזכיר בדבריו את הטעמים אשר הובאו בדברי הרא"ש.

כיבוד התלמיד את רבו יש בו תוספת גדולה על הכבוד שהוא חייב לכל חכם ויתחייב לו עם הכבוד המורא. שהם כבר ביארו שחוק רבו עליו - יותר גדול מחוק אביו, שחייבו הכתוב לכבדו ולירא ממנו... וכבר ביארו שאינו מותר לתלמיד לחלוק על רבו, רוצה לומר בחולק לצאת מהוראתו ודינו, שיסמוך בסברתו וילמד או ידון או יורה אם לא יתן לו רשות. ואין מותר לו להתקוטט עמו או להתרעם ממנו ולא לחשדו, רוצה לומר שיהרהר עליו פועל או מאמר במין ממיני ההרהור, כי אפשר שלא ירצה זה. ובפרק חלק אמרו: "כל החולק על רבו - כחולק על השכינה... כל העושה מריבה עם רבו - כעושה עם השכינה... וכל המתרעם על רבו - כמתרעם על השכינה... כל המהרהר אחר רבו - כמהרהר אחר השכינה"⁶.

להלכה, פוסק השו"ע (יו"ד סי' רמב) כי אסור לתלמיד לחלוק על רבו:

א. חייב אדם בכבוד רבו ויראתו יותר מבשל אביו...

ב. כל החולק על רבו - כחולק על השכינה. וכל העושה מריבה עם רבו - כעושה עם השכינה. וכל המתרעם עליו - כאילו מתרעם על השכינה. וכל המהרהר אחר רבו - כמהרהר אחר השכינה.

ג. איזהו חולק על רבו? כל שקובע לו מדרש, ויושב ודורש ומלמד שלא ברשות רבו, ורבו קיים אף על פי שהוא במדינה אחרת.

מעניין לשים לב, כי השו"ע לא נמנע בדרכי פסיקתו מללכת אחרי האחרונים, כפי שפוסק הוא בשו"ת "אבקת רוכל" (סי' קנה):

ואף על פי שהריטב"א והריב"ש בקיאים יותר בפירוש דברי הראשונים, מכל מקום במילתא דאיכא טעמא ואיכא למותיב - מותבינן, דלא קטלי קני באגמא אן.

מתוך דברי השו"ע נראה כי אין הוא פוסק להלכה את דברי הגמרא במסכת קדושין ואף לא את דברי הרא"ש, כי אם נוקט כדרכו בשיטתו של הרמב"ם⁷.

הב"י (יו"ד סי' רמב אות ג) הביא בשם הרמב"ם כי "כמו שאסור להורות בפני החכם - הכי נמי אסור לחכם להתיר דבר התמוה שנראה לרבים שהתיר את האסור והביא ראיות לדבר". בעקבות דברים אלו, כתב הדרכי משה (שם אות ה) בשם תרומת הדשן שאין הדין כן, וזו לשונו: כתב בפסקי מהרא"י (תרומת הדשן ב, רלח) אם יש לתלמיד רשות לחלוק על רבו באיזה פסק או הוראה, אם יש לו ראיות מן הספרים. נראה אם הראיות ברורות קצת, וצורתא דשמעתא מוכח בדברי התלמיד - למה לא יחלוק, כך היה דרכה של תורה מימי התנאים...

6. יש להוסיף כי גישתו של הרמב"ם לנתינת דגש על לימוד המשנה וחזרתו, הובילו את דרך לימודו. בשיטת לימודו של הרמב"ם ושל בית המדרש הספרדי ככלל בלטה הגישה כלימוד עיקרי מן המשנה ומן הגמרא, ואילו מקום להעלאת קושיות - לא נהוג היה שם כלל. מתוך כך, ניתן להבין מדוע כאשר בא הרמב"ם לפסוק את שיטתו בהלכה, נוקט הוא כי אין התלמיד רשאי לחלוק על רבו, שכן דרך העלאת הקושיות על שיטות הראשונים לא הייתה מקובלת במקומו, בייחוד לאור דברי הגמרא "כל החולק על רבו - כחולק על השכינה".

7. נראה כי מקורות פסיקתו של השו"ע הינם הן בדברי הרמב"ם בספר המצוות שהובאו לעיל, והן מדברי הרמב"ם בה"ל תלמוד תורה (ה, א-ג): "כשם שאדם מצווה בכבוד אביו ויראתו, כך הוא חייב בכבוד רבו ויראתו, ורבו יתר מאביו... לפיכך אמרו כל החולק על רבו כחולק על השכינה... איזהו חולק על רבו? זה שקובע לו מדרש, ויושב ודורש ומלמד שלא ברשות רבו ורבו קיים, ואף על פי שרבו במדינה אחרת. ואסור לאדם להורות בפני רבו לעולם, וכל המורה הלכה בפני רבו - חייב מיתה...".

דברים אלו נפסקו אף בדברי הרמ"א⁸, אשר אינו מתעלם מדרכם של הרא"ש ותרומת הדשן, והוסיף (בסעי' ג) על דברי מרן:

אבל מותר לחלוק עליו באיזה פסק או הוראה, אם יש לו ראיות והוכחות לדבריו שהדין עמו. לכאורה, נראה כי קיימת מחלוקת בין שיטת הרמב"ם והשו"ע לבין שיטת הרמ"א. אולם ניתן ליישב את הסתירה ולומר כי אין קיימת מחלוקת בדבר, אלא שלכולי עלמא מותר לחלוק על הרב בדרך מכובדת, כאשר נעשה הדבר באחד משני האופנים הבאים:

1. כאשר התלמיד חולק על רבו ומביא לדבריו ראיות וסברות נכוחות.
 2. כאשר המחלוקת נעשית בדרך מכובדת, מתוך יראת כבוד.
- על פי דברים אלו, נראה להסביר כי דברי הגמרא במסכת קידושין, האומרת שמותר לאדם לחלוק על רבו, הינם רק אם הוא עושה זאת בדרך מכובדת, אשר תביא לכך שבסיומה של המחלוקת "נעשים אוהבים זה את זה". על מנת להגיע למצב שבו תסתיים המחלוקת באהבה, ישנו צורך שהמחלוקת תתנהל בדרך של כבוד הדדי, מתוך שמיעת הדברים וסגנון ראוי. אף מדויק מדברי הגמרא במסכת סנהדרין שהובאו לעיל כי כל האיסור לחלוק על רב הינו בדרך של ביזיון וזלזול, שכן רצונו של קרח היה להשתלט על ההנהגה כדברי התורה: "ומדוע תתנשא על קהל ה'", ומבואר במדרש כי הדרך שבה נעשו הדברים הייתה שלילית: היה מתלוצץ על משה ואהרן. מה עשה? כינס עליהם כל הקהל, התחיל לומר לפנייהם דברי ליצנות...

ד. זרחה של מחלוקת בזמננו

דבר אשר רצוי להוסיף לתלמידים בדורנו ולאדם הניגש לרב המבוגר ממנו בשנים, הינו כי אל ישכח שרבו ישב ועמל על לימוד התורה שנים רבות, ועל כן יתכן שמכיר הוא את הסברא המועלת בפניו, או את פירושים של הראשונים המובאים בפניו, אולם הוא למד מרבותיו כי הדברים נדחו מן ההלכה וכו'. אמנם, יתכן כי רבו לא ראה את המקורות והסברות המועלות בפניו, ועל כן אם יתנהל הדבר בדרך מכובדת ומתורבתת - יביא הדבר לתועלת, אשר יתכן ותביא לכך שיפסוק הרב על פי הסברות אשר הובאו כעת לפניו. אולם, יתכן שסברותיו של הרב חזקות מן הסברות המועלות לפניו, ועל כן לא יישאר הוא בעמדתו אשר היה בה עוד טרם ראה את הסברא החדשה המועלת בפניו.

יש לציין כי באומרנו שעל הבא לשאול את רבו לעשות זאת באופן מכובד, אמורים הדברים בייחוד מכיוון שעל השואל לדעת שניצב הוא אל מול 'ספר תורה' חי, אשר רצונו להאהיב את התורה ולפסוק לאמיתתה.

הרדב"ז מסביר בתשובותיו (סי' תצה) מהי הדרך שבה צריכה המחלוקת להתנהל. הוא נשאל אם יכול תלמיד לחלוק על רבו בראיות ברורות, ומציין בדבריו כי הראשונים היו חולקים על רבם, וזו לשונו:

וכן בכל דור ודור, ויכול לחלוק עליו בחייו בראיות דרך משא ומתן, אבל לא יהיה קובע ישיבה לדרוש ברבים... ואין צריך לומר שאם עמדו למניין - שלא ימנה כנגד רבו עם החולקים עליו, ובכלל זה שלא יחלוק עליו כדרך החולקים לנצח את רבו, אלא אומר ראיותיו בפניו, אם ישרו בעיניו - מוטב, ואם לאו - ישתוק... ובכלל זה, לא יאמר לאחרים רבי מתיר ואני

8. כן פוסק בעל ערוך השולחן (יו"ד רמב, כג) את דברי הגמרא במסכת קידושין.

אוסר... אבל לכתוב לעצמו ראיותיו, אפילו שהם כנגד רבו - מותר... **וכן מותר לחלוק עליו** **אחר מותו**⁹ ולפסוק כפי ראיותיו... אבל לא יאמר רבי היה אומר כך ואני אומר כך, שזה מלבד שהוא חולק על רבו מבזה את רבו ברבים. אבל לכתוב בספר דברי רבו וראיותיו ודברי עצמו וראיותיו, אפילו שהם סותרים דברי רבו - דבר זה מותר... ועל הכול יהיו דבריו לשם שמיים. על פי דברים אלו, מצינו כי הרז"ה חלק על שיטת הרי"ף (רבים של רבם של רבותיו), ובהמשך הדורות חלק הש"ך (בנקודות הכסף) על הטי"ז. כעין הדברים שבהם חתם הרדב"ז בדבריו, כותב הש"ך בהקדמתו לנקודות הכסף: "סהדי במרומים, שלא חוברתי הספר הזה רק לשם שמיים, לבר וללבו האמת", וכן מצינו בספר חסידים (סי' תקנט) כי הותרו דברים אלו אם אינו עושה זאת להראות חריפותו.

כן מובא אף בהקדמתו של הרב עובדיה יוסף לספרו יביע אומר:

אדבר על דבר המצפצפים ומהגים שאין לחלוק על ספרי האחרונים... וכל היודע ספר, עיניו רואות נכוחה שזהו דרך כל רבותינו, למימי התנאים והאמוראים ועד אחרוני הפוסקים... שאם ההוראות ברורות קצת כדברי התלמיד, והכי אזלא צורתא דשמעתתא - למה לא יחלוק על רבו? והלא כך היתה דרכה של תורה מימי התנאים, ורבינו הקדוש חלק על אביו ורבו רבן שמעון בן גמליאל, ורבא חולק על רבה רבו, והרא"ש חולק על מהר"ם שהיה רבו מובהק... כי מי לנו גדול כרש"י ז"ל, שהאיר עיני הגולה בפירושו, ונחלקו עליו יוצאי ירכו רבינו תם ור"י וסתרו דבריו בהרבה מקומות, כי תורת אמת היא ואין מחניפים בה לשום אדם¹⁰. נראה, כי אל לו לתלמיד לחשוש ולומר בעת הדיון דברים שהינם כנגד שיטת רבו, כאשר הוא עושה הוא זאת מתוך רצון ל'אסוקי שמעתא אליבא דהלכתא', לאמיתתה של תורה ולא לכבוד עצמו. שכן, יתכן כי דבריו ישמשו בסופם של דברים כבסיס להכרעתו של הרב, כפי שמביא ר' חיים מוולוז'ין, בספרו "רוח חיים" (אבות א, ד):

ואסור לתלמיד לקבל דבר רבו כשיש לו קושיות עליהן, ולפעמים יהיה האמת עם התלמיד. "והווי מתאבק בעפר רגליהם" - מלשון "ויאבק איש עמו", כי מלחמת מצווה היא, כי לפעמים תהיה האמת עמו, כמו שעץ קטן מדליק את הגדול.

נראה, כי ניתן למצוא מקור קדום לרעיון זה, שראוי שהרב יתייחס לדברי התלמיד בדרך לימוד ובפסיקתו, מתוך דברי הגמרא במסכת מכות (י, א):

הרבה תורה למדתי מרבותי, ומחבירי יותר מהם, ומתלמידי - יותר מכולן.

ואין הדבר יכול להתבצע לולי דבריו של התלמיד, המחדדים את סברתו של הרב. אף מצינו כי היה ר' יוחנן מצפה לקושיותיו של תלמידו, משום שעל ידי כך - "רווחא שמעתא" (בבא מציעא פד, א).

דברים אלו הובאו אף בשו"ת חקקי לב (יו"ד סי' מב), כי אין לתלמיד חכם לכבוש את נבואתו בפסקי הלכה וחייב לגלות דעתו, ובדברים אלו אין משוא פנים. כפי שניתן לראות מדברי הנועד ביהודה (מהדורה קמא, או"ח סי' לה):

9. דבר זה יכול להסביר מדוע הרא"ש היה יכול לחלוק על רבו, המהר"ם מרוטנבורג.

10. מדבריו קשה להכריע אם מותר לתלמיד לעורר מחלוקת על שיטת רבו בחיי הרב. אולם ודאי מסכים הוא לשיטת הרדב"ז כי יכול התלמיד לחלוק על דברי רבו שנפטר או למובא בספריהם של חכמי הדורות הקודמים.

ואטו כל מה שנמצא בתשובות האחרונים נחליט להלכה, והלא "וחך אכל יטעם לו", ואם דבריו לא נהירין - מאן משגח בהו¹¹?

נראה, כי חשוב לציין את דבריו של השאלת יעב"ץ (א, ה), הדן באריכות בשאלה אם מותר לבן ולתלמיד לחלוק על אביו ועל רבו במקרה שבו הביא התלמיד או הבן ראיות והוכחות לסתור דעת רבו ודבריו בדין. השאלת יעב"ץ פוסק להלכה, לאחר תשובה ארוכה ומפולפלת, כי לא רק שמותר לחלוק בצורה מכובדת, אלא אף חובה על התלמיד לעשות זאת, כפי שהוא מסיים ואומר:

הנלקט מהאמור בקצרה, והנלקט על גבי נפה וכברה, הוא זה:

א. אין התלמיד רשאי לחלוק על רבו ולסתור דבריו דרך קיפוח וניצוח, אפילו בפלפול בעלמא.
ב. אבל אם אינו מתכוון לקנטר ולבייש את רבו - רשות הוא להשיב עד מקום שיודו מגעת, כדי להעמיד הדבר על בוריו ולברר האמת.

ג. ובדבר הנוגע לדין והוראה - לא די שרשאי לגלות דעתו וראיותיו לסתור דברי רבו, אלא חובה גם כן שלא ישתוק ככהאי גוונא מפני כבוד רבו, דכבוד תורה עדיף.

ד. ולכן בכל אופן שהוא הטעות בדין, בין לקולא בין לחומרא - מצווה על התלמיד לומר דעתו וראיתו.

ה. ובמשפטי עסקי ממונות יש איסור נוסף, משום דרא דממונא, שלא יוציא ממון שלא כדין מיד הפטור, וכל זה בכלל "מדבר שקר תרחק"¹².

ראוי לציין כי ייתכנו חידושים בעולם הטכנולוגי שבו אנו מצויים, אשר יביאו לכך שיהיה צורך לתת התייחסות חדשה ושונה לדינים אשר נפסקו עד כה, כפי שכותב הרב חיים דוד הלוי (יתחומין ט, עמ' 97):

ואם ישאל השואל: הא כיצד יוכל פוסק בזמננו להכריע במה שנראה כנגד הלכות קבועות בדברי חז"ל?... תשובתנו היא, שאין בדברינו, ולא שמץ של סטייה מדברי חז"ל, שכבר בדבריהם נקבעו העקרונות לקביעת ההלכה, על פי המציאות המשתנה מדור לדור. לפוסקים בכל תקופה ניתן התפקיד למצוא אילו עקרונות מתאימים למציאות הקיימת בפניהם. זוהי כוחה של תורה שבעל פה.

11. מעניין לראות בהקשר זה את דבריו החדים של בעל הליכות עולם על הבן איש חי (סי' א), בשם ר' ישעיה מטרנאי (שו"ת הרי"ד סי' סב) הדן במחלוקת של גדול דור עם גדולי דור שקדמו לו: "ומה שכתב מר שלא אחלוק על הרב הגדול, רבינו יצחק בעל התוספות, חלילה לי מעשות זאת, והגם כי מה אני נחשב לפניו, אך זאת אתי, שכל דבר שאינו נראה בעיני, אפילו אי אמרה יהושע בן נון - לא צייתנא ליה, ואיני נמנע לומר הנראה לי לפי שכלי, 'ואדברה בעדתך נגד מלכים ולא אבוש'... ומעולם לא נמנעו האחרונים מלסתור דברי הראשונים", ואכמ"ל.

12. השאלת יעב"ץ מרחיב עוד בדבריו הבהירים, אולם במאמר זה לא נכנסתי לגדר של רבו מובהק או לפסיקה במקומו של רבו, ועיין עוד בדבריו (שם, ו-יא), שבהם הוא כותב בהרחבה את החילוקים הקיימים בדין זה, וביניהם ההבדל בין הלכה בדיני דאורייתא לדין מדרבנן, ואף כותב הוא כי בפסיקת ההלכה למעשה על התלמיד לקבל את דברי רבו, אולם אין לרב לפסוק בלא להתחשב בדעת התלמיד, ועיין שם בדבריו החשובים.

סיכום

לסיכום נביא דברים נוספים מתוך הקדמת שו"ת יביע אומר (אות יג):
אף על פי שהורשינו לחלוק על דברי הפוסקים האחרונים, כשיש לנו ראיות נכונות, והכרעות מיוסדות על אדני פז, מכל מקום צריכים לשלוט ברוחנו לדבר בענווה טהורה, בחדת קודש ובהכנעה יתירה... אף על פי שניתן לנו רשות ללחום מלחמתה של תורה, עם כל זה יזהר בנפשו מלדבר בגאווה וגודל לבב באשר מצא מקום לחלוק על רבו.
לא נותר אלא לצפות ולייחל שנוכה שיהיו התלמידים והשואלים מנעימים את רבותיהם בהלכה, ו"נעשים אוהבים זה את זה".

